

Атанас Дерменджиев / A. Dermendjiev

ГЕОГРАФСКИ АСПЕКТИ НА ЕВРОПЕЙСКИТЕ ОБЩЕСТВЕНИ ПРОЦЕСИ

В статията се акцентира върху корелацията “интеграция – цивилизация”. Лансира се тезата за наличието на плуралистична континентална цивилизация. Проследена е връзката “глобализация – интеграция – социална политика”. Поставя се въпрос за социалния вектор – европейска идентичност и/или мултикултурализъм.

Ключови думи: интеграция, цивилизация, глобализация, социална политика, идентичност, мултикултурализъм.

Интеграция и цивилизация

Интеграцията не е само икономическо или юридическо, но и културологично и цивилизационно понятие. Формираща се първоначално в условията на две системи и техните взаимоотношения, тя взаимодейства с новите понятия: плурализъм на цивилизациите, техния разлом, взаимодействие и противоборство в условията на “сблъсъка на цивилизациите”.

Новата геополитическа епоха се превръща в предел не само на икономическото и политическото, но и на духовното пространство по пътя на прилива, експанзията, отлива и свиването на географското пространство на цивилизацията, което не винаги е свързано с промяна на политическите граници.

В Европа, обходила достоверността и щенията на съставящите я народи, обладала благоверно желанията на останалите, се очертават четири цивилизации: западноевропейска, атлантическа, евразийска и ислямска (мюсюлманска).

В геополитическия ход атлантическата цивилизация агресивно се инфилтрира в континента, западно-европейската се разширява на югоизток, мюсюлманската усилва своето влияние чрез диспора и религия, а евразийската се “прибира” в границите си от XVII в.

Геополитическият и духовният преход в края на XX в. води до осъзнаване на цивилизационното положение и до стремежа на определени страни да се ориентират към някоя от цивилизациите – например прибалтийските – към западноевропейската, а Азербайджан към мюсюлманската.

Страните от “руския сектор” като цяло принадлежат към европейската цивилизация. Тя, свиваща се до обхвата на XVII в., преминава към процеса на

дезинтеграция. Но разпадът на единното стопанско пространство протича кратковременно и не води до необратими тенденции. Евразийската цивилизация навлиза в процес на реинтеграция поради загубата на общия стопански комплекс и общото икономическо пространство.

Интеграциите на Запад и Изток имат своите цивилизационни основи и се проявяват като цивилизационен процес, зависещ от духовните, културно-нравствените и идеологическите фактори. Още през XIX в. родоначалникът на историческата школа Густав Шмолер¹, изучаващ обединението на немските държави, отчита културно-нравствените и духовните фактори като катализатори на обединителните процеси.

Самюил Хънтингтън² пише, че “икономическият регионализъм може да се увенчае с успех само ако се базира на общата цивилизация”, че “успешният икономически регионализъм стимулира съзнанието на собствената цивилизация”.

Историята и анализът на интеграционните процеси в Европа показват, че западноевропейската интеграция се формира на основата на католико-протестантската култура, а католическата църква е играела и сега играе определяща роля. Само Гърция – единствената православна страна от “стария” Европейски съюз е извън този културен облик на Общността.

Обсъждайки бъдещето на Европейския съюз западните анализатори на обществените ценности и европейката идентичност не включват Русия или някоя от мюсюлманските страни.

А. Ламасур³ във френския “Монд” пише, че “три четвърти от Русия се простира зад Урал; Истанбул и “държавата на Агатюрк” са приоритетно в Азия, а разширяването на Европейския съюз е европейски проект, ориентиран към цяла Европа, но само в Европа”.

Атлантическата интеграция се формира на основата на протестантската култура и религия. По време на създаването на САЩ културните норми се олицетворяват с англоезичните протестанти – последователи на римо-католическата църква. А евреите са интегрирани в тази културна норма, още повече че през 50-те години се възприема тезата за еврейско-християнското наследство на Мюсюлмания. В Европа ислямската цивилизация се разширява бързо на основата на класическите форми на съществуване, както и на базата на радикалните лозунги за “ислямския халифат”.

Цивилизациите представляват дълбочинните пластове на човешкото море. Руският философ К. Леонтиев⁴ ги възприема като органически състояния на обществата. О. Шпенглер⁵ пише: “Човечеството е зоологическо понятие или празни думи. Аз наблюдавам спектакъл от многобройни култури, всяка от които има своя собствена идея, собствени страсти, собствен живот, воля, чувства, собствена смърт”.

Ф. Бродел⁶ отъждествява понятията цивилизация и култура, считайки първото за “патриарх” на световната история.

Ние сме на мнение, че цивилизацията е формиращите се във времето и пространството различни културно-исторически типове общества, със самостоятелна геополитическа, социална и духовна структура. Те се отличават не само по начина на производството, социалната структура, но и по начина на живот, на обреди, обичаи, митология, разум, религиозно съзнание. Те представляват определени типове духовни общества, със свой душевен мир и светоглед, които се формират под въздействието на географските условия, на особеностите на историческото развитие и религиозните фактори, в основата на които лежат хилядолетните традиции и ... историческата инерция.

Културните и психологическите различия не позволяват появата на “общосветовни стандарти” и “”световна цивилизация”. Така светът и Европа се превръщат в съвкупност от културно-исторически типове общества с различни парадигми и вектори на развитие”.

Съществува и противоположното становище, подкрепящо универсалната световна цивилизация, наричана техногенна, техническа, информационна. Историята обаче подсказва липсата на перспектива за нейната поява. Поне в близкото бъдеще.

Съвременната техногенна ера е само етап от производственото развитие. Възможно е в условията на технологичното бъдеще и активиране на междудържавните отношения светът да поеме курс към ново органично единство – световна цивилизация. Но само в далечна историческа перспектива.

Европа, като мозайка от държави, етнически групи, съюзи, интеграционни структури, си остава плуралистична цивилизация (европейска, западна, евразийска, мюсюлманска), а през последното столетие и атлантическа (американска). Нито глобализацията, нито интеграцията, нито формирането на различни съюзи (политически или други) не биха променили сложните исторически дадености.

Историческият закон предполага многообразие на цивилизациите. Всяка от тях е органична и самодостатъчна структура със специфични тенденции към саморазвитие. Западна Европа е регионална културно-цивилизационна цялостност. Европейският съюз е цивилизация със свои ценности, а разширението му на изток не се приема еднозначно. Според очакващите го това е експанзия на западноевропейската цивилизация в условията на друга култура, на друго духовно пространство, при друго мислене и начин на живот.

През втората половина на XX в. цивилизациите престанаха да бъдат гранични структури, но все по-отчетливо се проявява елементът на двустранната цивилизационна обособеност. С изричното условие за двустранен контрол. Той е провокиран от процеси, свързани най-вече с цивилизацията на малцинствените структури (диаспора, етнически групи др.), които не се “разтварят” и асимилират, а живеят съобразно своите духовно-нравствени закони. Така, в Западна Европа към традиционната европейска субкултура на французи, немци,

италианци и други бихме добавили субкултурата на арабските, индуските и славянските общности, чието вписване в ценностите на уж единната европейска култура е само “въпрос на време”.

Към тезата на А. Тойнби⁷ за “експанзия на цивилизацията” бихме могли да добавим цивилизационното “изливане” извън генетичните ареали. То торпилира еднородността и монолитността.

Цивилизационният разлом е плод на сблъсъка между евроцентризма и НАТО-центризма, на превъзходството на една цивилизация над друга, на сблъсъка на доктрини и, разбира се, на проявата на злото на новия век – международния тероризъм.

Идеологията “евроцентризъм” като основа на западноевропейската цивилизация не променя същността, но променя знаковия начин на мислене, неговата посока. Колонистката идея евроцентризъм, “тегобата на белия човек”, изразена чрез превъзходството на военно-политическата концепция на Западна Европа, възприема нов курс на развитие и поведение – към създаване на здраво европейско семейство, към европейска (западна) идентичност.

Цивилизациите са идиократични структури със свой светоглед, религия, идеология и нравствени ценности. Те, по правило, остават стабилни, макар че търпят промени в зависимост от конкретните исторически условия.

В документ от Международния семинар “Цивилизация и власт” (Брюксел, 1998) се изтъква, че плурализмът на видовете светоусещане провокира в цивилизацията невидим конфликт въз основа на изначалните вътрешни различия.

Различната визия за просперитета предполага различни прогнози. Например френският философ П. Виверде твърди, че постмодерното общество ще изведе европейската цивилизация в новото общество на знанието, творчеството и създаването на ново общо пространство.

З. Сардар⁸ прогнозира компенсаторна реакция от страна на исляма, готов да приеме модернизацията в рамките на допустимите условности.

С. Гонатилаке поставя въпроса “Ще продължава ли Азия да подражава на САЩ и Европа или ще се върне към своите корени и сама ще търси изход и смисъл на живота в динамизиращия се свят?”

Христос Янарас⁹ счита, че “православната култура е подложена на угрозата на икономическата рационалност на пазара, който разрушава смисъла (душата) на културата”.

Мненията на тримата реномирани професори оставяме без коментар. В техните въпроси се крият и очакваните отговори.

Невидимите катаклизми в обхвата на самите цивилизации провокират остри противоречия на религиозна, национална и териториална основа. Отношенията тип “студена война” са вид насилие върху социалните структури, обществените връзки, идеологиите, а според Раймон Арон¹⁰ и срещу духовната

същност на конкретната цивилизация. Те доведоха до локални граждански войни в граничните цивилизационни ареали (Северен Кавказ, Балканите, Близкия Изток). След края на “студената война” през 1991 г. в света се проявиха още над 50 етнически войни. Средиземноморският и Севернокавказкият регион се превърнаха в арена на военните конфликти на основата на сблъсъка на цивилизациите. Ислямският радикализъм роди новите кръстоносци. В младите азиатски държави просперират концепциите за Ислямски халифат и Велик Туран.

Пред световната общественост изникна основният проблем – война (конфликт) или взаимодействие (сътрудничество) на цивилизациите.

Според С. Хънтингтън¹¹ “сблъсъкът на цивилизациите се превърна в доминиращ фактор на световната политика. Линиите на цивилизационните разломи са и линии на бъдещите фронтове”.

От гледна точка на многомилионния Европейски съюз неговите ръководни структури не споделят тезата на професора от Харвард. Във връзка със сценария “Европа – 2010” експрезидентът на Комисията Жак Сантер пише, че “конфликтът на цивилизациите – тезисът, който разделя немалко хора в Европа и света, не е единствен сценарий на нашето бъдеще”.

Глобализация, интеграция, социална политика

Съотношението на понятията цивилизация, интеграция и глобализация за “хората е надежда и безпокойство”, както отбелязва членът на Еврокомисията Паскал Лам¹². Геополитическият и духовният провал на границата на вековете разделя света на привържениците на “победилия капитализъм”, обоснован от Фр. Фукуяма¹³ в “История на цивилизациите”.

П. Лам е привърженик на разширяването на правомощията на Европейския съюз. Според него става въпрос за етика в оползотворяването на властовите пълномощия. Европа се превръща в лаборатория на новите форми на управление в системата на международните отношения.

Съществува определена зависимост във времето и пространството между категориите цивилизация, интеграция и глобализация. Последната се заключава в:

- а) обективно необратим процес;
- б) субективната стратегия на транснационалния капитал и европейските институции;
- в) идеологията и митологията на социалната действителност и хармонията на постиндустриалното общество.

Политическото, икономическото и социалното развитие са толкова тясно взаимоотношени, че не могат да бъдат разглеждани изолирано. Не случайно Европейският съюз, по мнението на Жак Делор, е привърженик на тезата за последователно концентрично разширяване на интеграционните процеси, акцентирайки много загрижено върху социалната интеграция, пряко

кореспондираща с икономическата, чиито темпове и дълбочина са повлияли на социалните фактори. Съвременната социална политика решава проблемите на “човека в иновационното пространство”.

Информационните системи на отделните страни пристъпват към процес на съгласуване и хармонизиране. Тяното пространство предполага правилно и стабилно съотношение между икономическия, научно-техническият и социалния потенциал. Изграждането на единен механизъм на поведение би гарантирал резултативност. Не случайно се пристъпва към комплексно планиране и активно използване на рамкови програми, осигуряващи устойчива връзка между икономическите, научните и образователните структури, предприемащи т.нар. хуманитарни мерки, т.е. такива, които отговарят на потребностите на Европейския съюз. Сред тях следва да отбележим пилотните проекти на трансгранично ниво, свързани със създаването на трансгранични програми за обмен на работна сила и обмен за професионално обучение. Особено внимание се отделя на внедряване и използване на иновации в тези системи.

Иновационните технологии активно присъстват в социалната сфера, както и в други сфери на обществото. Но производствените и научните технологии “проработват” в този обем, в който обществото е подготвено и настроено да ги използва. Поради това най-ценно е комплексното им съчетаване. Трябва да отчитаме също доколко е на висота иновационната култура на обществото. Тя е оня двигател, който ще изгради общество, основано на знания.

Информацията открива нови хоризонти за повишаването на качеството на живота и личностното развитие. Обществената география е длъжна да разчете ресурса и да ареализира резултата от неговото усвояване. Именно чрез информационното пространство е възможно да се реши проблема за транспарентното поведение на държавите или на регионалните обединения. За съвременната социална и икономическа политика използването на новите технологии и възможностите на комуникационните връзки са важен координиращ и регулиращ фактор.

Ясно е, че темповете на икономическото развитие, ефективността на управлението на обществото и производството, даже политическият курс зависят от социалната база. При наличието на социален консенсус се достига до баланс на различните социални слоеве и обществени групи. А това вече е задача на непосредствената социална политика, провеждана върху единно социално пространство. Създаването на такава база осигурява компетентията на правителството да реализира социална политика, осигуряваща максимално интересите на различни групи и слоеве на обществото, принудени да взаимодействат. Умението да се намери баланс на техните интереси, да се осигури стабилно и ефективно икономическо развитие, е една от основните задачи на социалната политика. Стабилността, благоприятният икономически и социален климат са възможни само в добре организирано пространство (икономическо, социално, образователно, информационно).

От географска гледна точка, степента на интеграция не е достатъчна. Необходимо е високо ниво на обществен пълнеж, който да даде базата за нейното пълноценно поддържане.

И все пак, тази степен позволява на най-стария континент да се превърне в “действащо лице” на глобализационния процес. Иновационното развитие на Европейския съюз се осъществява паралелно с тези феномени като формирането на съвременния пазар на труда с високо квалифицирана и мобилна работна сила. Това на свой ред е свързано с принципите на свободно придвижване, с реформирането на пенсионната система, с тясна координация между системите на образование и професионална подготовка, и др.

Инвестирането в последните сега се възприема като едно от най-важните условия за осигуряване на конкурентноспособността на Европейския съюз и сплотяването на нашите общества¹⁴.

Когато общността пристъпва към изграждане на единно социално пространство тя има за цел да осигури комфортен живот на “обществото си”. Това я задължава да активира нивото на социална интеграция.

Социалната политика на Европейския съюз включва премахването на езиковите граници, организация на система за социална безопасност, поддържане и използване на нови технологии в обучението (виртуално, чрез система за предаване на нова информация и пр.).

Стартът на нова стратегия в този спектър е даден през 1985 г. с подписването на Единния европейски акт, през 1989 г. с Хартата за основните социални права на членовете на Европейския съюз, с Маастрихтския и Амстердамския договор. Теоретично всички новости залегнаха в множество Бели и Зелени книги от 90-те години на XX в., с Договора в Ница от 2000 г., с новата Харта и, накрая – с Конституция на Европейския съюз. В основата ѝ е заложена появата на ново законодателство, съставляващо част от правната система на Общността, а също и с въвеждане на разработени механизми за реализация на социалната политика, с приемане на социални стандарти и “вкарване в оборот” на духа на Конституцията в практиката.

Съвременното ниво на информатизацията прави възможно създаването на цялостна мрежа за събиране и разпространяване на необходимите данни, имащи голямо значение за хармонизация на националните законодателства и координирането им на европейско равнище. Например в областта на заетостта функционира системата EURES, за регулиране на социалното осигуряване в общоевропейски мащаб е системата TESS, и пр.

Социалната политика на Европейския съюз, резултатите от която би следвало да доведат до хомогенизиране на европейското социално благополучие в териториален аспект, е насочена към най-щекотливите проблеми на Общността. А те имат динамичен характер – от емигрантските неволи до професионалната и възрастовата стратификация на континенталната маса. Друг проблем

от общосъюзен характер е свързан със социалната екология, регулираща отношенията между обществото и природата. В тази връзка расте ролята на социално-психологическия и социално-политическия аспект на социалната политика и осигуряване развитието на интелектуалния капитал като основен ресурс на всяка държава. По данни на Световната банка, интелектуалният капитал съставлява над 74 % от общественото богатство на развитите страни. За Русия стойността е повече от скромна – 8,4 %¹⁵.

Знанието и информацията са основни ресурси в съвременния свят. Те биха спомогнали за осъществяването на конвергенцията – сближаването на регионалните управленски модели, създаване на ефективна социална структура на обществото и неговата полагаща му се социална стабилност.

Европейската идентичност и мултикултурализмът?

Геополитическият и духовният разлом, цивилизационната криза, довела до социална нееднородност и конфликти води до появата на проблема за идентичността. Тя се възприема като приемственост и цялостност в развитието на различни типове общества. Европейската идея и нейният лозунг “единни в различието” кореспондират с понятието европейска идентичност като формула за преодоляване на изолационизма, национализма и сепаратизма в Европа. В същото време анализаторите отстояват наличието на категорията национална идентичност като основание за съществуването на самобитни нации и държави, обикновено принадлежащи към определени цивилизации.

Масовата миграция и създаването на национални диаспори води до появата на термина групова идентичност като самосъзнание по отношение на религии и цивилизации. Ватикана поставя въпроса за наличието на католическа идентичност в рамките на християнството. А ние кога ще поставим въпроса за наличието на обществен комфорт в условието на агресивна религиозна реалност?

Концепцията за европейска идентичност играе ролята на своеобразна догма в Европейския съюз, питайки: “Каква идентичност? Какво европейско семейство като цивилизационна основа на интеграцията? Атлантическа, като гарант на безопасността или национална, като база на историческите традиции?” Тези риторични въпроси имат своя политически резонанс на различно таксономично ниво.

Европейският съюз представлява една супердържава, ориентирана към общоевропейската идентичност и хомогенност на континенталното политическо пространство. Неговите идеолози предполагат наличието на страни и диаспори, на етнически групи и др., които са ориентирани към възприемането на западните ценности. Това, за мюсюлманската общност обаче, е под въпрос.

Едно от направленията на стратезите на Европейския съюз (еврооптимистите) предполага стремеж към формиране на “европейското семейство”, изработващо концепция за “европейско гражданство”, за единство по отно-

шение на външната политика и военно-политическата идентичност. Това е направлението, радеещо за единно политическо пространство, с други думи за Съединени Европейски Щати.

Другото направление (европесимисти) проповядва идеята за запазване на националните идентичности като основа на цивилизацията. Ш. Тригано¹⁶ смята, че националната доктрина не се вписва в категорията “нацията като елемент на Европа”. Според него ликвидирането на националната идентичност поставя под съмнение демокрацията, води до хаос и расизъм, до първична и вторична идентичност. Под вторична той разбира доброволното асоцииране и вливане в гражданското общество в продължение на десетилетен период.

Твърде актуална е употребата на понятието негативна идентичност. (Р. Дарендорф)¹⁷. Отношенията между европейската идентичност и европейската (западната) солидарност са подложени на изпитание. Очевидно е, че на изпитание са подложени не само устоите на Атлантическия алианс, но и идентичността на самия Европейски съюз, за което свидетелстват два факта: различните политически вектори и ориентацията по проблемите на международната безопасност.

От сегашна гледна точка твърде коментирани (и подкрепяни) са доктрините за мултикултурализъм, културна хибридизация и политическа коректност. Т. напр. Ги Верховстад¹⁸ в своя доклад “Нашето мнение за бъдещето” отбелязва разнообразието на култури и политиката като богатство на Европейския съюз. И. Фишер¹⁹ пледира за “религиозна и културна търпимост”.

Тези хуманитарни концепции, взаимствани от либералния арсенал на Великата френска революция, в настоящето се проявяват в условията на различни етнически култури, религии, групово самосъзнание и ценности, които не винаги са съвместими с огледалните особености на “другите”.

Поради това отношението на анализаторите към тези проблеми е нееднозначно. Едни считат, че мултикултурализмът и политическата коректност идват от САЩ като идеология на атлантическата цивилизация.

Според други, те са резултат на класическия либерализъм като основа на европейската цивилизация. В религиозен аспект, според Л. Зидентоп²⁰, те водят до “рязък отлив от моралните принципи на християнството”.

Американският социолог И. Валерщайн²¹ твърди, че мултикултурализмът е проблем, който никога няма да изчезне, докато съществува капиталистическото стопанство”.

Все още общата теория за интеграция не е в състояние да даде тълкувание за хода и инерцията на този процес, олицетворен с понятията “единство в различията” и “единство в многообразието”.

За географията, особено за обществената, остава нелеката задача да териториализира този процес и да намери начин за разгадаване на неговите скрити социо-психологически механизми.

БЕЛЕЖКИ

¹ Шмолер, Густав Фридрих, немски икономист. От 1865 г. – професор по държавни науки в университет „Мартин Лутер“ в гр. Хале, а от 1872 г. и в Страсбургския университет (Елзас). През 1882 г. постъпва на работа в Хумболтовия университет на Берлин. От 1887 г. е историограф по бранденбургска история. От 1884 г. – член на Кралската пруска академия на науките. От 1884 г. е член на Пруския държавен съвет.

² Хънтингтън, Самюъл. Известен американски социолог и политолог, който създава геополитическата концепция за „сблъсъка на цивилизациите“. През 1951 г. става доктор по философия в Харвардския университет. В периода 1967–1969 и 1970–1971 ръководи катедрата по политология в Харвардския университет. В този период голяма известност придобива неговата монография

Политическият ред в променящите се общества (Political Order in Changing Societies, 1968), която се превръща в един от класическите трудове посветени на политическите системи на развиващите се страни. За да консолидира американската политологическа общност през 1970 г. основава списание *“Външна политика” (“Foreign Policy”)*, което се превръща в едно от най-авторитетните световни политологически издания. До 1977 е негов съредактор. През 1973 г. е заместник-директор на Центъра за международни отношения, а в периода 1977–1978 е координатор на отдела по планиране към Съвета за национална сигурност. От 1978 до 1989 е директор на Центъра за международни отношения. Показателно за авторитета на Хънтингтън сред американските политолози е избирането през 1984 г. за вицепрезидент, а през 1986–1987 за президент на американската Асоциация по политически науки. От 1989 г. Хънтингтън се занимава най-вече с научна и научно-административна дейност като директор на Института за стратегически изследвания Джон Олин към Харвардския университет. През 1996 оглавява Харвардската Академия за международни и регионални изследвания. Основните му интереси включват сферата на националната сигурност и стратегията, взаимоотношенията между гражданското население и военните, демократизацията и икономиката на развиващите се страни, културните фактори, които оказват влияние на световната политика и проблемите на американската национална идентичност. Сред политолозите от ХХI в. е известен най-вече с парадигмата за „сблъсъка на цивилизациите“, която оспорва концепцията за „края на историята“ на Ф. Фукуяма. Хънтингтън представя своите виждания за геополитическите и социо-културните проблеми в статията си *Сблъсък на цивилизациите?* (1993), която е публикувана и в „Foreign Policy“. Идеите, изложени в тази статия, пораждат многопосочни реакции в политологическите среди и са развити в монографията *Сблъсъкът на цивилизациите и преосмислянето на световния ред (The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, 1996)*, която се превръща в световен научен бестселър. Следвайки А. Тойнби посочва, че „човешката история е история на цивилизациите“. Според неговата класификация съществуват седем или осем такива цивилизации:

³ Ламасур, Ален, Председател на бюджетната комисия в Европейския парламент.

⁴ Леонтиев, Константин Николаевич, руски философ и дипломат. Консервативната му политическа философия се противопоставя на егалитарното и утилитарно влияние на Запада. Активен противник на създаването на самостоятелна Българска православна църква.

⁵ Шпенглер, О. Немски философ. Докторат: ”Метафизически основи на философията на Хераклит” (1904 г.). Основни трудове: ”Залезът на Запада”, ”Човек и техника”, ”Години на решения”.

⁶ Бродел, Фернан, най-изтъкнатият френски историк на следвоенната епоха и лидер на Школата Анали. Работи по три големи проекта: ”Средиземноморието” (1923–1949, 1949–1966), ”Цивилизация и капитализъм” (1955–1979), както и незавършения ”Идентичност на Франция” (1970–1985). Автор на ”Световното време”, ”Игрите на размяната”, ”Средиземно море и средиземноморският свят по времето на Филип II” и др

⁷ Тойнби, А., британски икономист. Автор на деветнадесеттомния труд по сравнителна история на цивилизацията ”Постижения на историята”. Директор на Кралския институт за международни отношения (1929–1956 г.). Водещ специалист по културология и история на цивилизацията.

⁸ Сардар, Зиауддин. Писател, телевизионен водещ и културен критик. Основни произведения: ”Посмодернизъмът и Другия”, ”Ориентализъмът”, ”Животът в епохата на постмодернизма от А до Я”, ”Защо хората не обичат Америка” (в съавторство с М. Дейвис) и др.

⁹ Янарас, Христос. Виден гръцки философ и богослов. Получава докторска степен в богословския факултет на Аристотелевия университет в Солун и от Faculty des Lettres et Sciences Humaines на Сорбоната. Основен труд: ”Църквата в контекста на пост-комунистическа Европа”.

¹⁰ Раймон, Арон. Френски философ, политолог, социолог и публицист. Един от авторите на теорията за индустриалното и постиндустриалното общество. Основен труд: ”Опиум за интелигенцията (1955)”.

¹¹ **Хънтингтън, С.** Сблъсъкът на цивилизацията и преобразуването на световния ред. – София, 2002.

¹² Лам, Паскал. Генерален директор на Световната търговска организация (СТО) и бивш еврокомисар.

¹³ Фукуяма, Франсис. Американски философ, политикономист и писател. Преподава в Университета Джон Хопкинс в Балтимор. Основни трудове: „Краят на историята и последният човек“, „Големият разлом“, „Нашето постчовешко бъдеще“, „Строежът на държавата“ и др.

¹⁴ Европа перемен: концепции и стратегии интеграционних процессов. Под ред. Глухарева, Л. И. – Москва., 2006, с. 204.

¹⁵ Пак там, с. 205.

¹⁶ Тригано, Ш. Социолог и философ. Ръководител на Еврейския учебен център към Алианса. Основни трудове: ”Новият еврейски въпрос”, ”Републиката и евреите” и др.

¹⁷ Дарендорф, Ралф Густав. Англо-германски социолог, социален философ, политолог и общественик. Бивш председател на Немското социологическо дружество, член на немския Парламент, член на Европейската комисия и пр. Основен труд: ”Елементи на теорията на социалния конфликт”.

¹⁸ Верхофстад, Ги. Холандски и белгийски политик и министър-председател на Белгия (1999–2008 г.). От 1982 г. – председател на Партията за свобода и прогрес (от 1991 г. Фламандски либерали и демократи).

¹⁹ Фишер, И. Новият световен ред на XXI в., Н. Йорк, 2009.

²⁰ **Зидентоп, Л.** Демократия в Европе / Пер. с англ.; Под ред. В. Л. Иноземцева. – Москва, Логос, 2001.

²¹ Валершайн, Имануел. Преподавател в Йейлския университет. Президент на Международната социологическа асоциация (1994–1998 г.).